

המאמרים הנדפסים כאן נרשמו ליוני בנינו היקר שלום מליץ יוסף - בשבועות שמיד אחרי פטירתו. בכל הפרשה הזאת ראיתי חסדי ה' לרוב וגם ריבוי נמיח של חרבה אנשים ונשים שעורו לנו בימים הקשים האלו ללא גבול. יהי' שדי'ת אלו יהיו גם תורת חסד וגם תורת אמת, לוכות לבנינו ולתועלת ללומדי'.

ברכת המזון : מה זו ועל מה זו

-א-

הרמב"ן כותב: וכן בברכת המזון שהוא ודאי מן התורה. משה תיקן ברכת הזן, יחושע תקן ברכת הארץ, שלמה תקן בונה ירושלים, וכולן אינן מטבעין תורה, אבל נצטוינו מן התורה שנברך אחר אכילת כל אחד כפי דעתו כפי ברכת המזון מנימין רעיא שאמר בריך רחמנא מאריה דהאי פיתא, ובאן הנביאים ותקנו להם נוסח מתוקן וצח המליצה, ושנינו בו אנחנו עוד בגלות: ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה ותבנה ירושלים עיר קדשך. כי הענין תקון שלמה ובית דינו, והלשון כפי הזמנים יאמר. וכן כל מה שאנחנו משבחין בו לאל יתעלה כך הוא.

בוה מעורר הרמב"ן כמה ענינים יסודיים בהגדרת ברכת המזון ובשאלה של מהות ברהמ"ז. בענינים אלו נעסוק כאן בעייה. תחילה יש לדון במה שהרמב"ן מפרש שבברכת "ברין רחמנא מאריה דהאי פיתא" יוצאים החיוב דאוי של "וברכת". ולכאוי הדבר צ"ע טובא, שהרי מפורש בתורה¹ שצריכים לברך "על הארץ הטובה אשר נתן לך" - וא"כ איך יוצאים בלא הזכרת א"י בברהמ"ז ככלל, ותישב קושיא עצומה בשיטת הבה"ג נבאר ענין הזכרת א"י בברהמ"ז ככלל, ותישב קושיא עצומה בשיטת הבה"ג בע"ה. אח"כ נבוא לפרש ענין תקנות המטבע של ברהמ"ז משך הדורות שהזכיר הרמב"ן כראייה שאינם מה"ת - ונבאר שיטת שאר ראשונים בזה

1. השגות הרמב"ן לסה"מ (פרש א') מה' ר' שעוואל (עמ' כ').
2. דברים (ח"ג).

איסור דחמץ, ואפשר לומר שהאיסור ח"ש הרגיל נוהג רק אם ח"ל. א"כ רק גבי יוה"כ שאין שם האיסור של ח"ש שם האיסור פרטי של יוה"כ אלא שם איסור של ח"ש יכול התנא ללמוד שאיסור ח"ש רגיל שייך אף אם לא ח"ל. ורואים דבר זה במפורש שהרי המשנה כוללת איסורי אכילה ושתייה ביחד אם שאר איסורין שנוהגים ביוה"כ, שהם אסורים סמוך לערב, ומסתמא גם אכילה ושתייה אסורים סמוך לערב.

יט. ולענין אפשר לת' הקושיא הנשאת על הרמב"ם (כהל' גזלה א:ב) מהגמ' בסנהדרין נט. עם היסוד של האבני מילואים והמשנת יעב"ץ בדעת הרמב"ם. הקושיא היתה איך פוסק הרמב"ם שאסור לישראל לגזול כל שהוא הרי הגמ' כ' מי איכא מידי דבישראל שרי ובבב"ן אסור והרי גזל פחות משו"פ בב"ן אסור ובישראל מותר ויוצא שהרמב"ם פוסק להיפך מהגמ'. אבל לפי מה שאמרנו שהרמב"ם לומר שביסודו איסור ח"ש רגיל היה איסור כללי דהיינו שח"ש הוא חלות שם איסור בפני עצמו אי"כ אין כאן סתירה בין הרמב"ם להגמ', שהגמ' הק' איך יתכן שיש שם איסור שבב"ן אסור בו וישראל מותר בו אבל רואים שיש דאיסור גזל פמשו"פ בבב"ן חייב והישראל פטור. אבל מה שכי' הרמב"ם שאסור לישראל לגזול כ"ש זה אינו "איסור גזל" אלא "איסור ח"ש" כמו שפירש המ"מ שם שהרמב"ם סובר שהגזול פחות משווה פרוטה יש איסור ח"ש. (כנגד מה שהשאג"א לומר ברמב"ם: עיין מה שתי' לעיל בדעת השאג"א אליבא דהרמב"ם). לפי זה א"ש הגמ' אליבא דהרמב"ם שהגמ' מיירי לענין שם איסור גזל בפחות משו"פ ועי' אף הרמב"ם מסכים שכן נח אסור וישראל מותר, והרמב"ם בהל' גניבה וגזילה שכי' דאסור לישראל לגזול אף בפחות משו"פ מדבר לא על איסור גזול אלא על איסור ח"ש של כל התורה כולה. ומוכח מהרמב"ם שהוא לומר ככה שהרי בהלכה הקודמת כי הרמב"ם "כל הגזל את חבריך שווה פרוטה עובר בלא תעשה שנאמר לא תגזול". והרמב"ם לענין פחות משווה פרוטה כי "ואסור לגזול כל שהוא דין תורה" -- רואים מפורש ברמב"ם דרך עובר בלאו דלא תגזול אם גזל שווה פרוטה, אבל אם גזל פחות משווה פרוטה אף שזה אסור משום ח"ש אבל איך שם איסור גזל עליו.

מטובה, אלא שלא היה צריך לכך. ויש להבין מה פירוש ד"ז. ונל"פ ע"פ מה שהדגישה התורה⁷ שרואים את ה' מתוך השגחתו בפירות א"י: "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תודע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה".

א"כ מוכן היטב שמשא לא היה צריך לפירות וטוב א"י - שהרי תמותה ה' יביט ולא היה צ' לראות את ה' מתוך השגחתו בגשמי א"י ד"פ. וא"כ משמעות הגמי שדוקא במשה לא שיך שיתאב א"י משום כך, אבל אנהני ודאי ודאי י"ל לבקש שנאכל מפריה ונשבוע מטובה. ועוד יותר, יש לדייק שהלשון גופא של "ונאכל מפריה ונשבוע מטובה" ממש גוב' מהסוגיא הזאת: וכי משה היה צ' לשבוע מטובה ולאכול מפיה - משמע שאנו כן מבקשי "ונאכל מפריה ונשבוע מטובה" דרו"ק היטב.

נחזור, א"כ לדברי הרמב"ן. הרמב"ן כותב: "ואמר ואלת ושבעת וברכת. כי תזכור עבודת מצרים וענוי המדבר וכאשר תאכל ותשבוע בארץ הטובה תברך עליה את ה'. ורבותינו קבלו שזו מצות עשה. וטעמו ותברך את ה' אלקיך... וטעם על הארץ הטובה כמו ועל הארץ הטובה. יצוה שתברכנה בכל עת שתשבוע על השובע ועל הארץ שנתן לך שינחילנה לך לעולמך ותשבוע מטובה. והנה חיוב המצוה הזאת בכל מקום. וזוהי כתב ר' בחיי ע"ש".

הנה פשוט שמש"כ הרמב"ן כסה"מ מבואר ע"פ פ"י הראשון לפסוק. לפי"ז אין פ"י "על הארץ הטובה" שזכיר א"י בברכתו, אלא שבא"י יברך על המזון. זה שמזכירים א"י בברכה"ז הוא אסמכתא (לפי זה), ובלשוננו של מנימץ רעיא יוצא מה"ת.

7. דברים (יא:י"ב). ועי' שר"ת הרשב"א ח"א (סי' קל"ד). שר"ת אבני"ז חיר"ד (סי' תנ"ד) ועוד.
8. רמב"ן דברים (ח:).
9. ר' בחיי דברים (שס).

בעיה. ע"כ נבין ג"כ סוגיא קשה בענין חיובי נשים ואנשים בברכה"ז, ויסוד חיוב ברהמ"ז בכלל.

ב-

הקדמנו שהרמב"ן מפרש את ההלכה של מנימץ רעיא בדרך קיצונית, וסובר שבברכתו יוצא החיוב דאורייתא של ברכת המזון. וכמוכן צ"ב אין, אם כן, יפרש "על הארץ הטובה וגו'".

וכדי להבין עומק דברי קדשו של הרמב"ן, נקדים שיטת הבה"ג בנוסח ברכה אחת מעין שלש. הבה"ג⁸ מביא הנוסח של "ונאכל מפריה ונשבוע מטובה". אבל הסמ"ג⁹ משיג על דבריו וכותב "...ויש ספרים שכתוב בהם... ונאכל מפריה ונשבוע מטובה ונברך עליה וכו'". ואין נראה לי כל כך לשון טוב משום דאמרינן בסוטה גבי משה רבינו אעברה נא ואראה וגו' וכי משה רבינו תאב היה לאכול מפירותיה וכו'". וכן בסור'¹⁰ וכתב עוד רי"א ונאכל מפריה ונשבוע מטובה ואין לאומרו שאין לחמוד הארץ כשביל פריה וטובה אלא לקיים מצות התלויות בה ע"כ. ובה"ג ישנו ראי"א ז"ל לא היה אומרו".

המעין היטב בסוגיא דסוטה (שמשם הק' הסמ"ג על נוסח הבה"ג) יראה שאין סתירה לבה"ג - ועוד יותר, שמשם באמת יוצא לנו סעד לדבריו. ח"ל הגמ'¹¹ ויקבר אותו בגיא דרש רבי שמלאי מפני מה נתאהר משה רבינו ליכנס לא"י וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י אכנס לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שרר מעלה אני עליך כאילו עשיתם.

הנה יש לדייק שלי"א שמשא לא תאב לאכול מפריה ולשבוע

3. בה"ג, מה מכוון ירושלמי (עמ' ס"ו).
4. סמ"ג (מ"ע כ"ז).
5. טור אור"ח (סי' ר"ח).
6. סוטה (ד).

ועל ירושלים עירך. ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש. הטוב המטיב כיבנה תקנהו כנגד ההרג ביתר... וא"כ לכאור אין המשבע דאר, דאחרת אין יצאו כימי משה וכו'.

אמנם, אין פשוט כלל. הרמב"ם¹⁵ מסכים שמספר הברכות ונוסח המדוי דאי הוי דרב,¹⁶ אבל מ"מ ענינים לכאור דאר לשיטתו. שהרי כתב¹⁷ ש"סוף עיקר הברכות של ברכת המזון היא בונה ירושלים". וכוונתו לכאור שאלו (ענינים) מה"ת,¹⁸ אף אם נתקנו ע"י נביאים וכו'. וכן דעת שאר ראשונים.¹⁹ וכתבו שודאי אמרו ענינים אלו מזמן משה רבינו, אלא בנוסח אחרת ממה שתקנו אחר"כ לפי הזמנים. ולע"ד יל"פ עוד בפשטות כמו שיתבאר בסמוך בע"ה.

יש להקדים יסוד א' היוצא מדברי בעלי התוס' כדי להבין ענין זה. הגמ'²⁰ שואלת אם החיוב של נשים בברכה"ז הוי דאר או דרב. תוס'²¹ כתבו: "י"ל דטעמא משום דכתיב על בריחך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדחנו. ונשים ליתנהו לא בברית"²² ולא בתורה. ואמרינן לקמן מי

15. עיי' ה"ל ברכות (פ"ב ה"ב) ובכס"מ (שם).

16. ועיי' בזה ברא"ה ברכות (עמ' קל"ה) [ועיי' רשב"א לברכות (מא:). וכיי' אר"ח (סוסיי ר"ח). וגמ' ברכות (לז). וספר המנהיג - מה' רפאל - ח"א (עמ' רל"א) ועוד ואכמ"ל ועוד חזון למועד].

17. ה"ל ברכות (פ"א ה"ז).

18. כדברי ההגהה מיימוניות לשם (אות ט').

19. עיי' טור וביא אר"ח (סי' קפ"ז וקפ"ח) ועוד.

20. ברכות (כ:).

21. תוס' (שם) ד"ה נשים וכו'.

22. ריש להעיר שהב"י כותב בזה דבר נפלא בבדק הבית אר"ח (סי' קפ"ז) ה"ל: "...גם על הנשים יש לדרן שאין נקרא אדם אלא כשיש לו אשה, הוי ליה זכר ונקבה גוף אחד - ושפיר מציא למימר על בריחך שחתמת בבשרנו". ריש להאר"ח בדבריו שהם יסוד עצום בהבנת כמה ענינים ואכמ"ל.

לפי זה של הרמב"ן, ביאור הענין הוא כזה. מברכים את ה' על המזון, כל' רואים בנתינת המזון לנו את השגחת ה'.¹⁰ התורה¹¹ אומרת שבמקום לחטוא בדרך של "פן תאכל ושבעת... ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה", מברכים ועיי' זוכרים את השגחתו כל' "ואכלת ושבעת וברכת וגו'" ודו"ק. משום כך, המקום הכי מסוגל¹² לברכת המזון הוא דאי א"י ששם השגחתו מתבטע יותר באכילת פירותיה כמו שבארנו. ובהו מובן היטב שיטת הרמב"ן בספר המצות.

והנה אף לסוכרים כפי' השני ברמב"ן, וכמו שרגילים לפרש "על הארץ הטובה" שצ"ל ברכת הארץ בברכה"ז - יל"פ כעין מש"פ. הזכרת א"י היא מרכזית לענין ברהמ"ז. רש"י¹³ באמת מבאר כל חיובי ההזכרות בברהמ"ז כענפים להזכרת א"י. ונראה שיל"פ ג"כ שמכין שמתוך ענין א"י רואים השגחת ה', זה עיקר ברהמ"ז, צותה התורה לדבר על ענין א"י בברהמ"ז.

ג-

הרמב"ן סובר שהמטבע של ברהמ"ז הוי דרב, וכמו שהבאנו למעלה שמנימין רעיא יצא מדאר' בברכתו של "ברייך רחמנא מאריה דהאי פיתא". ושמה שהוסיפו הנביאים חזמים לתקן לשונה אינה אלא מדרב'. ומקור הרמב"ן, בגמ'¹⁴ "אמר רב נחמן משה תיקן לישראל ברכת הון בשעה שירד להם מן. יהושע תיקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך

10. כמו שמבאר ר' בחיי בהמשך (שם). ועיי' בשו"ת הרשב"א ח"ה (סי' נ"א) ועוד.

11. עיי' היטב דברים (ח:א-יח) [ובמשן חכמה (לשם) שכת' ג"כ כזה].

12. והשרי רמב"ן דברים (יא:יח) ועוד ואכמ"ל.

13. רש"י ברכות (מח--מט).

14. ברכות (מח:). ועיי' ה"ל ברכות (פ"ב ה"א).

שלא אמר ברית ותורה בכרכת המזון לא יצא ידי חובתו. והשתא מיבעיא ליה כיון דלא מצו למימר ברית ותורה לא הוי אלא מדרבנן, או דלמא כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאורייתא. והא דלקמן מיירי באנשים דשייכי כברית ותורה".

לכאור דברי התוס' הם מחוסרים כל הבנה. כל האיבעיא של הגמ' נא' לענין אם נשים מוציאות אנשים בברחהמ"ו. ואם כן, מה הצד שנשים מוציאות מהי"ת. אם החפצא של ברהמ"ו של נשים חסר ברית ותורה, ודוקא עם ברית ותורה הוי חפצא של ברכת המזון לאנשים - איך יוצאים אנשים בברהמ"ו של נשים.²³

ותלפ"פ²⁴ שאין חיוב פרטי של הזכרת מלכות, ברית, תורה וכו' בברהמ"ו כלל. אלא החיוב לברך על הכל - כלי להכיר כל המתנות העיקר' שנתן לנו הקב"ה. והנה אם כן החיוב היסודי שיהי בכל המחויבים בכל הזמנים, אבל ישנה כפי המבך והזמן בהגשמת החיוב. אין הבדל יסודי בין ברהמ"ו של אנשים ונשים (לצד א' בגמ') אלא שהגדרת "הכל" משתנה בין אנשים ונשים. משום כך יתכן שנשים מוציאות אנשים בברהמ"ו, ודו"ק.

כמו כן יתכן שבזמן המקדש יש חיוב להזכיר המקדש (ואחר החורבן דרך בקשה וכו') מן התורה - אף שמקדש לא היה חיוב כלל ודו"ק היטב. לפי"ז מוכן היטב מה שיהושע תקן על הארץ, ושלמה תקן על הבית הגדול וכן כולם - ומ"מ בזה"ז כולם דבר תורה ודו"ק.

23. וא"א לפ' ע"פ שיטת הקריית ספר (לר"מ מטראני) דהרי תוס' חולקי' על שיטתו ודו"ק ואכמ"ל.

24. דלא כפרש"י שהורנו למעלה הע' 12 ועוד.

עיון בשיטת ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג

א-

הרא"ש¹ מביא שיטת ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג שעושות, ומקשה בעיקר ב' קושיות על שיטתו: (א) איך מברכות ברכת המצה שאינ' חייבות בה. (ב) איך אומרות "וצינו" על מה שלא נצטוו. נביא כאן דבריו, ונבאר שיטת ר"ת וישוב ב' הנקודות האלו בע"ה. ואגב נמק בשיטות שאר ראשונים בענין זה וחיוב סומא במצות וברכת המצות שקשור לשיטה זו.

הרא"ש מציג את הקושיא הראשונה על שיטת ר"ת - ותירוצה - כזה: רבינו תם היה אומר דנשים יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא דאע"ג דפטירי ואפילו מדרבנן לא מחייבי כדמוכח בברכות פרק מי שמתו גבי נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה, ואין כאן משום לא תשא את שם לפי שמברכות ברכה שאינה צריכה דו"ק דרשא אסמכתא בעלמא היא דהא אמרי' בפ' מי שמתו ספק קרא קרית שמע ספק לא קרא יחזור ויקרא ולא אסרינן מספק משום כל תשא הלכך כיון שמתכוונות לברכה אין כאן משום כל תשא.

והנה יש להבחין חידושו שכיון שהוי אסמכתא בעלמא מברכות (כיון שמתכוונות לברכה). לכאור זה פלא - מאי שנא אם ברכה שא"צ אסור מדא"ר או מדרבנן. אם יש כאן מחייב לברך, אפי' אם דרשה זו הוי דא"ר אמאי אסור. ואם אין סיבה לברך, אפי' אם הלכה זו רק דרב' - עדיין מדרב' יש לאסור.

נראה של"פ כוונת הרא"ש שיש לרין בהגדרת "לא תשא". הנה

1. רא"ש קידושין פ"ק (סי' מ"ט).
2. ע"י בתוס' הרא"ש קידוש' (לא). ר"ה לא מפקידנא וכו' ששם הגי' בדברים אלו: "...דהא אמרינן בפ' מי שמתו ספק קרא אמת וצ"ע ספק לא קרא יחזור ויקרא...".